

CHAG‘ONİYONDA MODDIY MADANIYATINING TUTGAN O‘RNI

*Ergashev Mavlon Eshniyozovich,
Termiz davlat universiteti “Jahon tarixi” kafedrasida katta
o‘qituvchisi*

РОЛЬ МАТЕРИАЛЬНОЙ КУЛЬТУРЫ В ЧАГОНИИ

*Эргашев Мавлон Эшниезович,
Старший преподаватель кафедры всеобщей
истории Термезского государственного университета*

THE ROLE OF MATERIAL CULTURE IN CHAGONIYA

*Ergashev Mavlon Eshniyozovich,
Senior lecturer of the Department of World History of Termiz
State University*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Chag‘oniyon hududi qadimgi va o‘rta asrlar davri O‘rta Osiyo xalqlarining moddiy madaniyatida muhim o‘rin egallaydi. Bu yerda shahar madaniyati, dehqonchilik, ilm-fan va san‘at yuksak darajada rivojlanganligi haqida ko‘plab ma‘lumotlar berilgan.

Kalit so‘zlar: Chag‘oniyon, Shuman, Tuxolo, “Yo‘lnoma”, Toxariston, Bubakena, Chag‘anrud, Bittepa, Surxondaryo.

Аннотация: Регион Чаганион занимает важное место в материальной культуре народов Средней Азии в древние и средневековые времена. Здесь были высоко развиты городская культура, сельское хозяйство, наука и искусство.

Ключевые слова: Чаганиян, Шуман, Тухоло, «Елнома», Тохаристан, Бубакена, Чаганруд, Биттепа, Сурхандарья.

Abstract: Chaganion region occupies an important place in the material culture of the peoples of Central Asia during the ancient and medieval times. Urban culture, agriculture, science and art were highly developed here.

Keywords: Chaganiyan, Shuman, Tukholo, "Yolnoma", Tokharistan, Bubakena, Chaganrud, Bittepa, Surkhandarya.

KIRISH (INTRODUCTION)

Chag‘oniyon hududi qadimgi va o‘rta asrlar davri O‘rta Osiyo xalqlarining moddiy madaniyatida muhim o‘rin egallaydi. Bu yerda shahar madaniyati, dehqonchilik, ilm-fan va san‘at yuksak darajada rivojlangan edi [5:21].

V-VIII asrlarda Chag‘oniyonda turli dinlar bir vaqtning o‘zida mavjud bo‘lgan. Ular orasida buddizmning mavqei juda baland bo‘lgan. Xitoy

sayyohi Syuan-Szyanning xabariga ko‘ra, Chag‘oniyonda beshta, Shuman va Xamavaranda ikkita, Qabodiyonda uchta monastir faoliyat ko‘rsatgan [1:39-41]. Arxeologik qazishmalar natijasida Chag‘oniyonda buddaviylik bilan bog‘liq inshootlar bo‘lganligi aniqlangan. Jumladan, hozirgi Denovdagi Xayrobod qishlog‘i yaqinida joylashgan Chordo‘ngak yodgorligi o‘rnida qadimgi buddaviylik stupasi bo‘lgan [2:292].

[https://orcid.org/
0009-0008-0978-3116](https://orcid.org/0009-0008-0978-3116)
Ergashevmaavlton150@gmail.com

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METOD / (MATERIALS AND METHODS)

Chagʻoniyonda buddaviylikdan tashqari, moniylik dini ham chuqur ildiz otgan edi. VIII asrda moniylikning mavqei haqida tarixiy manbalarda maʼlumotlar keltiriladi. Chunonchi, 719-yilda Chagʻoniyon hukmdori Tish tomonidan Xitoyga moniylik dini peshvosi Mo-Jo boshchiligidagi elchilar yuborganligi va bu elchi «Buyuk ustoz» unvoniga ega boʻlganligi koʻrsatiladi. Bu xabar Chagʻoniyonning zardushtiylik va buddaviylik dinlarining markazi boʻlishi barobarida, moniylik dini rivoj topgan davlat ekanligidan dalolat beradi [4:5-11].

Chagʻoniyonda buddaviylik, zardushtiylik va moniylik dinlari bilan bir qatorda mahalliy dinlar ham mavjud edi. «Tan-shu»da yozilishicha, Tuxoloning shimolida Poli (Boysun) togʻi bor. Uning janubiy tomonidagi bir gʻorda ilohiy ot bor. Aholi shu togʻda biyalarini oʻtlatish uchun olib kelishadi. Ana shu biyalardan uchqur otlar dunyoga keladi [3:21]. Taʼkidlash lozimki, xitoy yilnomasida koʻrsatilgan joy Koʻhitang togʻining shimoli-gʻarbi va Boysuntogʻning janubiy qismlariga toʻgʻri kelib, u yerda hanuzga qadar zotdor otlar yetishtiriladi.

MUHOKAMA (ОБСУЖДЕНИЕ/DISCUSSION)

Ilk oʻrta asrlarda Chagʻoniyonda turkiy qavmlar bilan bogʻliq boʻlgan daxmalar paydo boʻladi. Bu daxmalar Bittepa sagʻanalar majmuasi deb nom oldi. Daxmalar hozirgi Uzun tumanida, Surxondaryoning chap qirgʻogʻida, Bobotogʻ yonbagʻridagi adirliklardan birida joylashgan. Qadimgi qabrston bir xonali sagʻanalar majmuidan tarkib topgan, adirlikning yonbagʻrida yer sathidan 15–20 m balandlikda oʻyib ishlangan. Bittepa oʻrnidagi daxmalar 1979-yilda adir yon bagʻri boʻylab kanal qazib oʻtkazilishi munosabati bilan aniqlangan. Bittepa daxmalari (jami 7 ta) 1979–1980-yillarda Surxondaryo viloyat oʻlkashunoslik muzeyi Oʻzbekiston Sanʼatshunoslik ekspeditsiyasi guruhi tomonidan qazib oʻrganilgan.

Bittepa daxmalar majmuining paydo boʻlishi va mavjud boʻlish sanasi, bu inshootlarda topilgan tangalar asosida aniqlangan. Jami boʻlib, bu yodgorlikdan besh guruhga mansub tangalar topilgan. Bular: sosoniy shohlar Peroz va Husrav I

Anushirvonning tangalariga taqlidan zarb etilgan tangalar; 2) sosoniy shohlar Husrav I Anushirvon va Husrav II Parvizning asl draxmalari; 3) Ukar (yoki Urka) Vartarmuk nomidan zarb etilgan sugʻd tangasi; 4) qoʻshaloq portretli (suratli) mahalliy Chagʻoniyon tangalari; 5) turkashlar tangasi. Garchand Bittepa yodgorliklari majmuidan topilgan Peroz, Husrav Anushirvon tangalari taqlidan zarb etilgan tangalar qadimiy tuyulsa-da, bu turdagi tangalar VI–VII asrlarda ham muomalada boʻlgan. Oʻz navbatida Bittepadan topilgan turkashlar tangasi VIII asrning birinchi yarmiga oid. Ayni shu jihatlarni hisobga olgan E.V.Rtveladze mayyitlarning VII asrdan VIII asr boshlariga qadar qoʻyilganligi toʻgʻrisida xulosaga keladi.

Daxmalarining tuzilishi, ularning turlari va maʼlum bir balandlikda joylashuvi, daxmalarining ikki qator boʻlib joylashishi ularning nafaqat Chagʻoniyon, balki butun bir Toxariston oʻlkasida oʻziga xosligini namoyon qiladi. Hozirgacha, ayni shu daxma turkumdagi mozorlar Ustrushona oʻlkasidagi (Oʻzbekiston Respublikasining hozirgi Jizzax va Sirdaryo viloyatlari va Tojikistonning Xoʻjand viloyati) Kurukat yodgorligi, Pop dahmalari (Fargʻona vodiysi) va Janubiy Qozogʻiston hududida aniqlangan. Uzun tumanidagi Bittepa, Teshiktepa I–II, Jarqoʻton daxmalari oʻzining tuzilishi, meʼmoriy yechimiga koʻra, juda xilma–xil, toʻgʻri toʻrtburchak, toʻgʻri burchakli va xochsimon tarhlarga ega.

Bittepa dahmalarida mayyitni yelkasi bilan yerga, yuzini osmonga qaratib oyoqlarini uzatib dafn qilish qatʼiy odat boʻlib, mayyitlar soni 12 tagacha, yaʼni chegaralangan boʻlgan. Kurukat va Pop yodgorliklarida yetarli darajada sopol idishlar qoʻyilgan boʻlsa, Bittepa dahmalarida bir dona va Teshiktepa II dahmalarida dastlabki tadqiqotlar jarayonida yana bir dona sopol idish topilgan. Bittepa dahmalarida koʻmish marosimlarida yagonalik kuzatilsa (bu odatni chamasi yangi aniqlangan Teshiktepa I – II dahmalarida qoʻllanilgan dafn marosimlari ham tasdiqlamoqda), Kurukat va Pop dahmalarida xilma-xil koʻmish marosimlari qoʻllanilgan.

NATIJALAR (RESULTS)

E.V.Rtveladze tomonidan tuzilgan Chagʻoniyon amirlari sulolasi tarkibida Abu Xoris

Muhammad ibn Ahmad ibn Farig'unning ham keltirilgan bo'lib, 987-990-yillarda Chag'oniyonda amirlik qilgan. Ilgari Juzjon amiri bo'lgan Abul Xoris Chag'oniyon taxtiga Abul Qosim al-Hasan ibn Ahmad (976-987-yillar)dan so'ng chiqqan. Abul Xoris ilm ahli va nazm sohiblariga ko'p e'tibor bergan ko'rinadi. Masalan, muallifi noma'lum «Kitob hudud al-olam milal Mashriq ilal Mag'rib» («Sharq va G'arb mamlakatlari chegaralari haqida kitob») asari uning nomiga atab (983-yili fors tilida) yozilgan[6:148].

«Hudud al-olam» Yaqin va O'rta Sharq xalqlarining durdona yodgorliklaridan biridir. Xususan, unda bizning vohamiz bilan bog'liq jug'rofiy hududlardan Amudaryo, Chag'onrud, Chag'oniyon, Termiz va Balx, Tohariston, Xatlon, Vaxsh, Qabodiyon haqida qiziq ma'lumotlar beriladi. «Hudud al-olam»da yozilishicha, Chag'oniyon – qishloq xo'jaligi uchun qulay va keng joy. Iqlimi yumshoq, yeri yaxshi, suvlari ovqatni tezda hazm qildiradi. Bu yerda otlar yetishtiriladi, yungdan mato, gilam, sholcha qilinadi. Bu viloyatning poytaxti Chag'oniyon shahridir, tog' etagida bino bo'lgandir. Oqar suvlari bor [4:114].

Kashtachilik bilan asosan ayollar shug'ullanishgan. Savdo hunarmandchilik shaharlarida va yirik qishloqlarda hamda O'zbekistonning barcha hududida (Xorazmdan tashqari) keng tarqalib kelgan.

XULOSA (CONCLUSION)

Xulosa qilsak, o'rta asrlarda Chag'oniyon yirik madaniy markazlardan biri bo'lgan. Chag'oniyon amirlari o'zlarini ma'rifatli hukmdorlar sifatida ko'rsata olishdi. Ularning ilm-fanga g'amxo'rliqi Chag'oniyonda ilmiy-adabiy muhitning shakllanishiga sabab bo'ldi. Chag'oniyonda ijod qilgan allomalar o'z asarlarida insonparvarlik, mardlik, mehr-muhabbat va mehnatni ulug'lash kabi g'oyalarni targ'ib qilishdi. Bularning barchasi o'rta asrlar davridagi Chag'oniyonning ijtimoiy-madaniy hayotida muhim ahamiyat kasb etdi.

Foydalanilgan manba va adabiyotlar ro'yxati.

1. Sodiqova N., G'aybullaeva Yu.A. O'zbek milliy bosh kiyimlari (XIX – XX asrlar). – T.: Sharq
2. O'roqov M.B. XIX asrning oxiri – XX asrning boshlarida o'zbek xotin-qizlarining chevarchilik kasb-hunari.// *Общественные науки в Узбекистане*. 1998. №1. B.77-80.
3. O'roqov M.B. Kashtado'zlik va to'qimachilik hunarlariga oid atamalar// *O'zbek tili va adabiyoti*. 1996. №6. B.47-49.
4. Pisarchik A.K. Jiyak. “Sovet O'zbekistonining xalq dekorativ san'ati”. – Toshkent, 1954.
5. Nosirova Z. Boysun naqshlarida bahor ifori // *Moziydan sado*. 2008. №1. B.7.
6. Bo'riyev S.D. XX asrda Surxon-Sherobod vohasining sug'orilish tarixi. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent, 2008.
7. Xudoyqulov O'.K. O'zbekistonning janubiy oblastlarida yengil va oziq-ovqat sanoati yechim va muammolar (1970-1990-yy) Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Toshkent, 2010.
8. Qobilov E.O. O'zbekistonning janubiy oblastlarida yengil va oziq-ovqat sanoatining rivojlanish tarixi, tajriba va muammolar. (1946-1960 yy). Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Samarqand, 1994.
9. Tursunov J.N. O'zbekiston shaharlarining ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy taraqqiyoti tarixi (Boysun, Sharg'un va Sho'rchi shaharlari misolida) 1971-1990-yy. Tarix fanlari nomzodi ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. – Samarqand, 1995.
10. Quvvatova N. Q. XX asrning 20-80 yillarida O'zbekiston qishloqlarining ijtimoiy-iqtisodiy hayoti (Qashqadaryo oblasti misolida) tarix. fan. nom. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss.